

## СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

*У статті розглянуто тенденції та наслідки розгортання кризових процесів в Україні у 2008–2009 р.р. і 2013–2015 р.р. Здійснено порівняння основних економічних та соціальних проявів двох криз. Розглянуто зниження базових показників добробуту українських громадян внаслідок слабкої економічної динаміки. Визначено можливі етапи виходу з кризи та продовження процесу європейської інтеграції.*

*Ключові слова:* криза, соціально-економічні показники, соціально справедливі відносини

М. І. PRYSTUPA

Khmelnytsky National University

## SOCIAL PROBLEMS OF THE CRISIS AND THEIR SOLUTIONS

*The aim of the article is to analyse the social problems of the crisis overcoming and determine their solutions. Over the past five years, Ukraine is again trying to overcome the crisis shock. Each of the shocks had its own peculiarities and each was formed by their basic factors and components. However, common features of crisis processes escalation in Ukraine in 2008-2009 and 2013-2015 indicate that the results and consequences of the two crises may also be close. In this case, today Ukraine to prevent another crisis shock may use additional anti-crisis measures and measures for economic recovery that were not properly taken into account and involved in the post-crisis period of 2010-2012. If the crisis of 2008-2009 in Ukraine, as elsewhere in the world, was really unexpected, to the crisis of 2013-2015 the country was consistently approaching. Despite the positive dynamics of real GDP in 2010-2011 it can not be classified as sustainable growth, because in fact there was only partial compensation for losses (fall) in 2009. Crisis of 2008-2009 and 2013-2015 exacerbated social contradictions concerning formation of fair relations in Ukraine. The weak economic dynamics can not substantially improve the real welfare of Ukrainian citizens. To exit the crisis and continue the process of european integration Ukraine needs a radical restructuring of the economy and the corresponding creation of new jobs, which should take place gradually from one to another stage of deployment of investment and innovation, the growth of domestic savings and the inflow of foreign capital.*

*Keywords:* crisis, social and economic indicators, socially fair relations

**Постановка проблеми.** В умовах постійних глобалізаційних викликів та ризиків, серед яких найбільш вразливими у соціальному аспекті є фінансово-економічні кризи і воєнно-політичні конфлікти, зростає нестійкість національних економічних систем. Нестабільність соціально-економічного розвитку і небажані її наслідки негативно впливають на стан соціальної справедливості в країнах світу, в тому числі і в Україні.

На сьогодні Україна є однією з європейських країн, яка застрягла в міжкризовому просторі. Після глобальної кризи 2008-2009 рр. більшості країнам вдалося відновити позитивну економічну динаміку. Проте, Україна сьогодні знову потерпає від кризових проявів, що спричинено як триваючою військовою агресією, поглибленням і розширенням негативних тенденцій в економіці, так і низьким рівнем довіри до системи державного управління, високою корупцією, слабкою фінансовою дисципліною, незадовільною інвестиційною привабливістю та надмірним борговим навантаженням. Нинішня вкрай слабка економічна динаміка вказує на збереження переддефолтних ризиків і втрату країною гідного місця у світовій економіці [1].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Ряд вітчизняних українських науковців: В. Геєць, В. Кравченко, Е. Лібанова, О. Макарова, І. Петрова, та зарубіжних аналітиків: Ю. Рюмер, А. С. Вайс, У. Іпек, Л. Хатіб, Дж. Перкович, Д. Паал, – пояснюють посилення кризових тенденцій в економіці України, які спостерігаються останнім часом наслідками російської агресії та російських обмежувальних торговельних заходів, що зумовили втрату чималої частини вітчизняного виробництва.

Разом з тим, такі пояснення є виправданими лише до певної міри. Головним, глибинним чинником посилення кризи є дуже серйозні системні економічні деформації, що накопичувалися тривалий час – фактично весь період з моменту набуття Україною державної незалежності – і зрештою не могли не зумовити масштабних процесів деградації економіки та, відповідно, крайнього загострення соціальних протиріч. Останні не лише значно послабили потенціал протистояння зовнішнім загрозам, але й стали каталізатором їх наростання [2].

**Метою статті** є аналіз соціальних проблем подолання кризових явищ та визначення шляхів їх вирішення.

**Основний матеріал дослідження.** За останні п'ять років Україна вдруге намагається подолати кризовий шок. Кожен із шоків мав свої особливості, і основу кожного формували свої чинники і складові. Водночас, спільність розгортання кризових процесів в Україні у 2008-2009 рр. і 2013–2015 рр. вказує на те, що результати та наслідки двох кризових процесів також можуть виявитися близькими. У такому випадку сьогодні Україна, щоб не допустити чергового кризового шоку, може додатково використати антикризові

заходи і заходи із економічного відновлення, які належним чином не були враховані та задіяні в посткризовий період 2010–2012 рр. [1]. При цьому варто відзначити, що без докорінної системної модернізації економіки годі й мріяти про досягнення стратегічних цілей, пов'язаних зі створенням в Україні високорозвиненого, замкнутого, захищеного від небезпек суспільства, яке було б невід'ємною складовою об'єднаної Європи [2].

Слід зазначити, що з початку 2000-х років економіка України характеризувалася стійкою позитивною динамікою, середньорічні темпи економічного зростання упродовж 2001–2007 рр. перевищували 7%, а отже країна певний час належала до складу високо динамічних висхідних країн, і ставала дедалі помітнішою в системі світової економіки. Криза 2008–2009 рр. відсунула українську економіку на кілька років назад, а кризові процеси 2013–2014 рр. дедалі більше погіршують позиції України у світовій економіці в середньостроковій перспективі. Необхідно визнати, що в посткризовий період 2010–2013 рр., коли світовій економіці вдалося відновити відносно стійке зростання, а висхідні економіки навіть прискорили темпи економічного відновлення, українська економіка занурилась у довгострокову рецесію (події 2014–2015 рр. лише загострюють кризовий стан разом з тим, що впродовж 2012–2013 рр. темпи зростання вітчизняної економіки фактично були нульовими) [1]. Очевидно, що нинішня динаміка української економіки дедалі більше відстає від країн Європейського Союзу за усіма показниками і є головною перешкодою євроінтеграції.

При цьому слід підкреслити, що якщо криза 2008–2009 р.р. в Україні, як і в усьому світі, була дійсно неочікуваною, то до кризи 2013–2015 рр. країна наближалася послідовно [1]. Незважаючи на позитивну динаміку реального ВВП 2010–2011 рр., її не можна класифікувати як стійке зростання, оскільки фактично відбувалася лише часткова компенсація втрат (падіння) кризового 2009 р. Тому скоріше можна стверджувати, що позитивна динаміка ВВП 2010–2011 років у багатьох аспектах була зумовлена переважно “ефектом низької бази”, а не структурним оновленням економіки чи посиленням конкурентоспроможності.

Перманентні кризові прояви безпосередньо вплинули і на структуру ВВП, насамперед, у частині витіснення інвестицій. Левова частка внутрішнього продукту використовується на споживання, рівень якого в Україні зріс з 77–80% ВВП у докризовий період до 90–93% останніми роками. Тобто, практично всі отримувані ресурси – як домогосподарств, так і державного сектору – витрачаються на підтримання поточного рівня споживання і добробуту, насамперед, за рахунок відмови від нагромадження капіталу [1].

За таких умов, неодмінним наслідком посилення кризових процесів є обвал в інвестиціях. Так, якщо в докризовий період відбулося певне накопичення інвестицій, що заклало потенціал довгострокового зростання, то криза 2008–2009 рр. фактично зруйнувала інвестиційну спроможність України. Відсутність ефективної інвестиційної політики 2010–2013 рр. по суті відвернула вітчизняних і міжнародних інвесторів від України, наслідком чого стало подальше вимивання інвестиційного потенціалу (частка інвестицій у структурі ВВП так і залишилась на рівні 18–19%, що вкрай мало для реалізації прискореного економічного відновлення). З тим, у кризу 2013–2015 рр. Україна ввійшла у вкрай послабленому стані без видимих перспектив інвестиційного зміцнення. Відтак, період посткризового відновлення вкотре висвітлив вагомість інвестицій в країну для забезпечення її економічної міцності. Так, ті країни ЄС, яким вдалося підтримати інвестиційну привабливість і не допустити інвестиційного обвалу в період глобальної кризи, досягли значно кращих результатів посткризового відновлення. Чим меншими були втрати країн ЄС в інвестиційних обсягах, тим меншими були втрати як в економічній динаміці загалом, так і доступу приватного сектору до фінансових ресурсів [1]. Зрештою, більшість вітчизняних економістів сходяться на думці, що лише інвестиційне розширення надасть Україні шанс на економічне відновлення. Тому в сьогоdnішніх реаліях України посилення інвестиційного сприяння є одним з найактуальніших завдань економічної політики держави [1, 2].

Кризи 2008–2009 рр. і 2013–2015 рр. загострили протиріччя щодо формування соціально справедливих відносин в Україні. Так, у зв'язку з вкрай дешевою робочою силою, рівень заробітної плати у багатьох галузях господарювання неможливо назвати справедливими винагородами за працю і гідними доходами – за своїми розмірами вони скоріше відповідають соціальним виплатам з ознаками експлуатації найманої праці (як державою, так і роботодавцями) [3]. Слабка економічна динаміка не дозволяє суттєво покращити реальний добробут українських громадян. Хоча номінальна зарплата за останні п'ять років зросла майже вдвічі, проте динаміка реальних доходів є значно стриманішою. Лише завдяки офіційному низькому рівню інфляції у 2010–2011 рр. Індекс середньої реальної заробітної плати дещо перевищив докризовий рівень (у II півріччі 2011 р.). У 2012–2013 рр. зарплати (номінальна та реальна) зростали дещо вищими темпами, проте посилення кризових явищ на початку 2014р. (у т.ч. висока інфляція) помітно обмежили висхідні тенденції в доходах населення. Серед основних чинників стрімкого зростання цін слід виділити стрімку та обвальну девальвацію гривні та адміністративне підвищення житлово-комунальних тарифів. Так, інфляційний шок у I півріччі 2014 р. Та I півріччі 2015 р. (внаслідок девальвації гривні) в умовах економічного падіння спричинив помітне зниження реальної зарплати – до рівня середини 2009 р. Середня заробітна плата в листопаді 2014 р. становила 3 534 грн (\$210) – проти 3 268 грн у листопаді 2013 р. (\$400), тобто майже двократне падіння в доларовому еквіваленті [1]. Для порівняння: середня заробітна плата у країнах ЄС становить \$1168 [4]. Упродовж року більш ніж утричі збільшилася заборгованість з

виплати заробітної плати (з 753 млн грн у січні 2014 р. до 2 367 млн грн у грудні). При цьому, майже 82% зазначеної суми припадає на економічно активні підприємства. Рівень безробіття серед осіб працездатного віку у III кварталі 2014 р. досяг 9,9% (проти 6,8% у відповідний період 2013 р.). Базові соціальні стандарти знизилися більш, ніж у 3 рази: мінімальна зарплата – з \$152 до \$48 (1218 грн), мінімальна пенсія – з \$119 до \$38 (949 грн) [5]. Для порівняння: у країнах ЄС середньомісячна пенсія у країнах ЄС становить \$2401 [4].

Очевидно, що розгортання кризових проявів має беззаперечний негативний вплив на добробут. Зокрема, фактично відбувається консервація рівня реальних зарплат, хоча номінальні й можуть певним чином зростати. При цьому необхідно підкреслити, що низький життєвий рівень населення, а з тим і низька купівельна спроможність надалі обмежує споживчий попит, а відтак – стримує економічне відновлення [1].

За результатами моніторингу матеріального становища українських родин, який здійснює соціологічна служба Центру Разумкова, у грудні 2014 р., порівняно з січнем, частка родин, які “ледве зводять кінці з кінцями”, збільшилася з 14% до 19%. Натомість сумарна частка сімей, яким “у цілому на життя вистачає”, які “живуть забезпечено” та які “можуть дозволити собі практично все”, зменшилася з 46% до 39%, відповідно. За підсумками поточного року, згідно з оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, рівень бідності може становити 30% населення – проти 24,5% у 2013 р. [6]. Навіть за оптимістичним сценарієм (стабілізація курсу 10 грн./\$1) ВВП на душу населення знаходиться на рівні \$3000, тобто на межі, нижче якої (за міжнародною класифікацією) знаходяться бідні країни [1].

Оскільки зовнішні борги обслуговуються в іноземній валюті, то вище значення курсу означає більші вилучення з бюджету, а тому й менше ресурсів залишається на базові державні видатки (науку, освіту, соціальний захист тощо). За таких умов, у міжнародному просторі Україна ризикує опинитися серед найбідніших країн світу, що може відтягнути процес євроінтеграції на десятки років.

Україна, де посилюється соціально-гуманітарна криза та стагнація економіки, стає все більш непривабливою та ризикованою для інвесторів. За 2014 рік прямі іноземні інвестиції в Україну скоротилися на \$12,2 млрд (на 21%, до \$45,9 млрд), в т.ч. з країн ЄС – на \$8,3 млрд (на 19%, до \$35,6 млрд) [5].

Розглянутий фактологічний матеріал наводить на висновок про те, що для виходу з кризи та продовження процесу європейської інтеграції Україні необхідна кардинальна структурна перебудова економіки і відповідне створення нових робочих місць, що має відбуватися послідовно від одного до іншого етапу розгортання інвестиційної та інноваційної діяльності, зростання обсягів внутрішніх нагромаджень і припливу зовнішнього капіталу [7].

На першому етапі треба зосередити увагу на галузях, що визначають життєзабезпечення населення, використовуючи наявні продуктивні сили і обіговий капітал виробничої сфери. На цьому етапі бажано запровадити жорсткі протекціоністські заходи щодо захисту товарів, які можуть вироблятися внутрішніми товаровиробниками. Залучення іноземних інвесторів і створення спільних виробництв доцільно за певної обережності в стратегії відкритості економіки, оскільки закордонні інвестори зацікавлені в розміщенні в Україні своїх виробництв, передусім, через дешеву робочу силу, наявність потужностей, що звільняються з огляду на неминуче закриття неефективних і непотрібних виробництв, а також наявність різноманітних мінерально-сировинних ресурсів і вигідне географічне положення України.

На другому етапі увагу потрібно зосереджувати на розвитку наукомістких галузей, переозброєнні промисловості і сільського господарства, засобів зв'язку, інвестування в малий і середній бізнес. Значне місце посідатиме самозайнятість [8]. Отже, всі інвестиційні напрями уможливають прискорення швидкості і скорочення відтворювального обігового циклу. Проте на цьому етапі більшість населення ще не матиме відчутних змін у рівні життя, можливості його обмежуватимуться лише найнеобхіднішим.

Таким чином, структурна перебудова економіки і відповідно створення нових робочих місць в кризовий період розраховуватиметься не менше ніж на 2-3 роки.

Відповідно до наведених завдань, пріоритетними напрямами використання державних інвестиційних, законодавчих і організаційних можливостей підтримки створення робочих місць мають вважатися такі:

- галузі, в яких накопичено великий експортний потенціал (літако - і суднобудування, металургія, хімічна та нафтохімічна промисловість);
- галузі зі швидким оборотом капіталу (легка, харчова, мікробіологічна промисловість, торгівля, деякі галузі сільського господарства);
- галузі, розвиток яких безпосередньо визначає рівень економічної безпеки України (паливно-енергетичний та аграрно-промисловий комплекс);
- галузі, що створюють матеріально-технічну базу виробництва (машинобудування, особливо енергетичне, електротехнічне та електроніки, будівництво і промисловість будівельних матеріалів);
- галузі, що забезпечують створення і функціонування виробничої та комерційної інфраструктури (транспорт і зв'язок, науково-технічний та фінансовий інжиніринг);
- галузі, зорієнтовані на задоволення першочергових потреб населення (житлово-комунальне господарство, медицина, і освіта) [7].

**Висновки.** Сьогодні Україна вкотре опинилася на межі економічного виживання. Соціальна сфера знаходиться у глибокій кризі. Втім, попри значні складнощі, країна зберігає потенціал відновлення. І за

умови прискороного реформування, зміни системи державного управління, активного залучення до світових виробничих і фінансових потоків Україна зможе у відносно стислий період посісти гідне місце у світовій економіці.

### Література

1. Юрчишин В. Україна: від кризи до кризи [Електронний ресурс] / В. Юрчишин, К. Маркевич // Україна-2014: Соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування. – Режим доступу : [http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid\\_kryzy\\_doKryzy.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid_kryzy_doKryzy.pdf)
2. Сіденко В. Імперативи системного реформування української економіки крізь призму асоціації України з ЄС [Електронний ресурс] / В. Сіденко // Україна-2014: Соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування. – Режим доступу : [http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid\\_kryzy\\_doKryzy.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid_kryzy_doKryzy.pdf)
3. Щербак С. Погляди на справедливість та стабільність в українському та російському суспільствах: порівняльний і регіональний аналіз (за матеріалами опитувань громадської думки) [Електронний ресурс] / С. Щербак, Д. Кірюхін. – Режим доступу : [http://www.analitik.org.ua/ukr/author/46adac5346692/pagedoc3432\\_7/](http://www.analitik.org.ua/ukr/author/46adac5346692/pagedoc3432_7/)
4. Annual net earnings. Європейська служба статистики Euostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
5. Пояснювальна записка до проекту постанови Верховної Ради України "Про попередній звіт Кабінету Міністрів України про хід і результати виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України в частині соціального захисту громадян, фінансово-економічного стану держави та використання коштів міжнародної допомоги на розвиток економіки і проведення реформ" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.google.ru/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D55466%26pf35401%3D346162&rc=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0CBkQFjABahUKEwui1P2RsY\\_HAhXFJXIKHaxSBT0&usg=AFQjCNHONaQhae0q5-4\\_4NLKojCEqBanWA](http://www.google.ru/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D55466%26pf35401%3D346162&rc=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0CBkQFjABahUKEwui1P2RsY_HAhXFJXIKHaxSBT0&usg=AFQjCNHONaQhae0q5-4_4NLKojCEqBanWA)
6. Показники діяльності Урядів в ретроспективі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.org.ua/ua/publikaciyi/socialno-ekonomichni-prava/169-pokazniki-diyalnosti-uryadiv-retrospektivi.html>
7. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.] ; за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.
8. Нижник В.М. Соціально-індикативне регулювання рівня життя населення у забезпеченні економічної безпеки України / В. М. Нижник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 3, т. 3. – С. 7–10.

### References

1. V. Yurchyshyn, K. Markevych, *Ukraine: vid kryzy do kryzy, Ukraina-2014: sotsialno-ekonomichna kryza ta poshuk shliahiv reformuvannia*. URL: [http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid\\_kryzy\\_doKryzy.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid_kryzy_doKryzy.pdf)
2. Sidenko V. *Imperatyvy systemnoho reformuvannia ukrainiskoi ekonomiky kriz pryзму asotsiatsii Ukrainy z Yevropeiskym Soyuzom, Ukraina-2014: sotsialno-ekonomichna kryza ta poshuk shliahiv reformuvannia*. URL: [http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid\\_kryzy\\_doKryzy.pdf](http://www.razumkov.org.ua/upload/ukraine-vid_kryzy_doKryzy.pdf)
3. S. Shcherbak, D. Kiriuhin, *Pohliady na spravedlyvist ta stabilnist v ukrainskomu ta rosiiskomu suspilstvah: porivnialnyi i rehionalnyi analiz (za materialamy opytuvan hromadskoi dumky)*, URL: [http://www.analitik.org.ua/ukr/author/46adac5346692/pagedoc3432\\_7/](http://www.analitik.org.ua/ukr/author/46adac5346692/pagedoc3432_7/)
4. Annual net earnings. Euostat. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
5. *Poyasniuvalna zapyska do proektu postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro poperedniy zvit Kabinetu Ministriv Ukrainy pro hid i rezultaty vykonannia Prohramy diyalnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy v chastyni sotsialnoho zahystu hromadian, finansovo-ekonomichnoho stanu derzhavy ta vykorystannia koshtiv mizhnarodnoi dopomohy na rozvytok ekonomiky i provedennia reform*. URL: [http://www.google.ru/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D55466%26pf35401%3D346162&rc=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0CBkQFjABahUKEwui1P2RsY\\_HAhXFJXIKHaxSBT0&usg=AFQjCNHONaQhae0q5-4\\_4NLKojCEqBanWA](http://www.google.ru/url?url=http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D55466%26pf35401%3D346162&rc=j&q=&esrc=s&sa=U&ved=0CBkQFjABahUKEwui1P2RsY_HAhXFJXIKHaxSBT0&usg=AFQjCNHONaQhae0q5-4_4NLKojCEqBanWA)
5. Pokaznyky diyalnosti uriadiv v retrospektyvi. URL: <http://www.pravda.org.ua/ua/publikaciyi/socialno-ekonomichni-prava/169-pokazniki-diyalnosti-uryadiv-retrospektivi.html>
6. *Liudskyi rozvytok v Ukraini: sotsialni ta demohrafichni chynnyky modernizatsii natsionalnoi ekonomiky (kolektyvna monohraphiya)* / [Libanova E.M., Makarova O.V., Kurylo I.O. ta in.]; za red. E.M. Libanovoi. – K. : In-t demohraphii ta sotsialnyh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2012. – 320 s.
7. *Nyzhnyk V.M. Sotsialno-indykativne rehuliuвання rivnia zhyttia naselennia u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky Ukrainy*, Herald of Khmelnytskyi National University. Economical sciences. 2012. № 3, V. 3. P. 7–10.

Надійшла 22.08.2015; рецензент: д. е. н. Нижник В. М.